

ANNA KANIOS

a.kanios@wp.pl

*W stronę integracji czy wykluczenia społecznego – poglądy
pracowników socjalnych na temat osób starszych*

Towards Social Inclusion or Social Exclusion – the Views
of Social Workers on Older Persons

STRESZCZENIE

Obecna sytuacja demograficzna Polski nie różni się znacząco od kondycji ludnościowej innych krajów Unii Europejskiej. W krajach tych nasiliło się zjawisko zwane starzeniem się społeczeństwa. Osoby starsze stanowią grupę, którą dotyka wykluczenie społeczne z powodu niskiego statusu materialnego, złego stanu zdrowia czy niesprawności, a także ze względu na postrzeganie człowieka starszego przez polskie społeczeństwo jako tego gorszego. Ważne w życiu osób starszych są nie tylko osoby z rodziny, ale również profesjonaliści, tacy jak pracownicy socjalni, którzy często są jedynym źródłem wsparcia dla osoby starszej – samotnej, zamieszkującej na wsi, chorej.

Słowa kluczowe: osoba starsza; wykluczenie społeczne; integracja społeczna; pracownik socjalny; poglądy

STARZENIE SIĘ JAKO ZJAWISKO DEMOGRAFICZNE

Początek XXI w. to okres charakteryzujący się znacznym wzrostem liczby osób starszych. W wielu krajach europejskich mamy do czynienia ze zjawiskiem starzenia się społeczeństwa, które jest skutkiem wydłużania się trwania życia ludzkiego i malejącego przyrostu naturalnego. Polska przekroczyła próg demograficznej starości w 1986 r. Wówczas odsetek osób starszych w ogólnej strukturze społeczeństwa osiągnął ponad 8% (Leszczyńska-Rejchert 2006, s. 7–8; Wurtele 2009).

Według Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) w 1950 r. Polaków w wieku 65+ było nieco ponad 5% w skali populacji generalnej, 50 lat później – 12,4%, a w 2012 r. – już 14%. Prognozy wskazują, że około 2060 r. Polacy staną się najstarszym demograficznie (po Słowacji) narodem Europy (Kijak, Szarota 2013, s. 9–10).

Wśród przyczyn procesu wskazuje się na zmniejszającą się liczbę zawieranych małżeństw, zmiany w strukturze populacji kobiet w wieku rozrodczym oraz obniżenie płodności kobiet przez unowocześnianie sposobów kontroli urodzeń. Przedłuża się edukacja i kariera zawodowa kobiet oraz wzrasta akceptacja społeczna dla bezdzietności, czego wskaźnikiem wydaje się wzrost liczby kobiet bezdzietnych do końca ich wieku rozrodczego (Krzyszowski 2011, s. 154).

ISTOTA WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO

Demograficzne starzenie stało się symbolem naszych czasów. Zmiany społeczno-ekonomiczne, postęp techniczny, wzrost stopy życiowej i rozwój medycyny przyczyniają się do wydłużania życia ludzkiego. Człowiek wprawdzie żyje coraz dłużej, ale też okres starości generuje wiele chorób i problemów. Człowiek starszy jest obecnie postrzegany jako „Inny”, w domyśle bierny, niesamodzielny, niedzisiejszy, nienadążający za współczesnym tempem życia. Ludzie starzy są dyskryminowani, często podlegają również społecznej marginalizacji. Nie funkcjonują w przestrzeni publicznej, żyją na marginesie społeczeństwa, co „pozwalą” ludziom zapomnieć o własnej starości, perspektywie śmierci, daje złudzenie nieśmiertelności i wiecznej młodości (Janeczko 2013, s. 170).

Według Anny Kotlarskiej-Michalskiej (2015, s. 21) wykluczenie społeczne z socjologicznego punktu widzenia jest traktowane jako skutek procesów jednostkowych i społecznych uniemożliwiających jednostkom i grupom społecznym granie ról społecznych oraz uczestnictwo w szeroko rozumianych przestrzeniach publicznych. Wykluczenie społeczne jest zjawiskiem uniwersalnym, czyli powszechnie występującym i wbudowanym w funkcjonowanie systemów społecznych. Kryteria wykluczenia społecznego są ustalane przez porządek aksjonormatywny, obyczaje, tradycję, politykę, religię, a także przez typ gospodarki.

Najczęściej w badaniach wykluczenia społecznego ludzi starych uwzględnia się siedem głównych wymiarów: 1) więzi społeczne, traktowane jako kontakty z rodziną i kręgiem przyjacielskim, 2) aktywność kulturalną, polegającą na czynnym uczestnictwie w instytucjonalnych formach rozrywki, 3) partycypację społeczną, m.in. udział w zarządzaniu sprawami lokalnej społeczności i w wyborach, 4) dostęp do usług podstawowych, takich jak sklepy, instytucje ochrony zdrowia, środki transportu, 5) lokalne sąsiedztwo (np. poczucie bezpieczeństwa),

6) wymiar finansowy (np. sytuacja dochodowa, korzystanie z konta bankowego),
7) ubóstwo materialne, posiadane dobra trwałego użytku, standard mieszkania (Kotlarska-Michalska 2015, s. 27).

Współczesna kultura konsumpcyjna nie wykształciła różnych wzorców piękna dla poszczególnych etapów życia. Wprowadzono jedynie wzorec oparty na kulcie młodości i żywiołowości. Człowiek często jest postrzegany przez pryzmat wyglądu zewnętrznego, na pierwszy plan wysuwa się jego cielesność – piękno, wszelkie odstępstwa od tego kanonu są traktowane jako gorsze i „niemodne”. Proces starzenia się wielokrotnie jest traktowany jak „zjawisko patologiczne”, z którym należy walczyć i któremu należy zapobiegać. Stwarza to ryzyko pojawienia się zachowań związanych z nierównym, gorszym traktowaniem i obniżeniem statusu społecznego seniorów (Wojcieszek, Majda, Nawalana 2013, s. 497).

Bardzo pożądaną cechą człowieka we współczesnych społeczeństwach jest młodość, kojarzona z witalnością i dobrostanem zarówno w sferze fizycznej, jak i psychicznej oraz z dużą aktywnością życiową. Stereotyp osoby starej nie kojarzy się z tymi cechami, wręcz przeciwnie – pozostaje w opozycji do tego obrazu. Istnieje wiele takich stereotypów na temat wieku starszego, m.in. takie jak: ludzie starsi są bardziej przygnębieni niż młodzi, wraz z wiekiem stają się bardziej pochłonięci wspomnieniami ze swojego dzieciństwa i młodości niż życiem bieżącym, zmniejsza się intensywność kontaktów społecznych, co prowadzi do izolacji (za: Worach-Kardas 2015, s. 163).

Wyróżnia się dwa stereotypy odnoszące się do starości: łagodne i złośliwe. Łagodne są subtelne i powstają w wyniku naszych świadomych i nieświadomych obaw oraz lęku przed starością. Złośliwe powstają w wyniku procesu stereotypizacji prowadzącego do przekonania, że ludzie starzy są bezwartościowi i zbędni społecznie. Stereotypy odnoszące się do seniorów sugerują, że są oni schorowani, zgorzkniali, zapominalscy, osamotnieni, niedoinformowani, mało wydajni. Środki masowego przekazu również lansują stereotyp, zgodnie z którym ludzie starzy są ubodzy, bierni i aspołeczni (Kołodziej 2006, s. 64).

W STRONĘ INTEGRACJI SPOŁECZNEJ OSÓB STARSZYCH

Integracja społeczna to proces kształtowania się zwartej społeczności scalonej więzią nieantagonistycznych stosunków w danej zbiorowości społecznej. Jest ona możliwa dzięki wspólnej działalności różnych instytucji, a zwłaszcza dzięki kreowaniu wspólnych wartości, wzorów działania, interesów i poglądów. Integracja społeczna odbywa się w następujących obszarach:

- normatywnym – polega na zgodności zachowań członków należących do danej społeczności z obowiązującymi w niej normami, wartościami i wzorami zachowań,

- funkcjonalnym – polega na spójności postępowania, osób, grup i instytucji z określonymi w danej społeczności rolami,
- komunikatywnym – przejawia się w sprawnym przepływie informacji i skutecznej komunikacji międzyludzkiej, jest warunkiem dobrego funkcjonowania pojedynczych członków i społeczeństwa jako całości,
- kulturowym – manifestuje się tworzeniem i akceptowaniem wspólnych wzorów kulturowych, umożliwiających ciągłość danej społeczności i kształtujących jej tożsamość (Winiarski 1999).

Rok 2012 został ogłoszony Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej. Unia Europejska wyznaczyła podstawowe kierunki działań wraz z towarzyszącymi im postulatami. Było to:

- podniesienie poziomu społecznej świadomości znaczenia udziału osób starszych w życiu społecznym i gospodarczym,
- stymulowanie debaty, wymiany informacji i wzajemnego uczenia się między krajami uczestniczącymi w programie,
- stworzenie ram współpracy i podjęcie konkretnych działań w celu opracowania innowacyjnych rozwiązań, wyznaczenia nowych, długoterminowych celów politycznych,
- zwalczanie dyskryminacji wiekowej (ageizm), szczególnie w kwestii zatrudnienia (European Year for Active Ageing, 2012, za: Kijak, Szarota 2013, s. 26–27).

Uwagę skoncentrowano na następujących, szczególnie istotnych obszarach:

1. Zatrudnienie – wraz z wydłużaniem się średniej długości życia powinien być podnoszony również wiek emerytalny. Należy zapewnić osobom starszym większą możliwość uczestnictwa na rynku pracy, przy uwzględnieniu bardziej elastycznych form zatrudnienia.
2. Udział w życiu społecznym – wkład starszych osób w życie społeczne powinien być bardziej doceniany. Należy tworzyć seniorom sprzyjające warunki aktywności. Stanie się tak dzięki braniu pod uwagę opinii przedstawicieli najstarszych obywateli w kreowaniu polityki lokalnej i krajowej.
3. Samodzielne (niezależne) życie – usprawnianie funkcjonowania osób starszych tak, by mogły pozostać niezależne tak długo, jak to możliwe (*Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady...*).

Z kolei krajowa polityka społeczna wobec osób starszych i starości na lata 2014–2020 będzie koncentrować swoje działania na rozwiązaniach medyczno-opiekuńczych dla osób starszych (w tym na stworzeniu systemowych rozwiązań, które pozwolą na rozwój usług medycznych dla osób starszych, promocji zdrowia i profilaktyce zdrowotnej oraz rozwoju usług społecznych i opiekuńczych dostosowanych do potrzeb osób starszych), bezpieczeństwie, aktywności zawodowej osób 50+ oraz aktywności edukacyjnej, społecznej i kulturalnej osób starszych (*Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020*).

ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE BADAŃ WŁASNYCH

Celem badań uczyniono diagnozę poglądów (nastawień) pracowników socjalnych wobec osób starszych, zaś główny problem badawczy sprowadzał się do pytania: jakie poglądy na temat osób starszych ujawniają badani pracownicy socjalni? Do badań użyto Testu Zdań Niedokończonych w polskiej adaptacji J. Rembowskiego (1984). Kwestionariusz zawiera 25 par zdań, które należy uzupełnić, dokończyć myśl. Badaniami objęto 80 pracowników socjalnych zatrudnionych w Ośrodkach Pomocy Społecznej na terenie województwa lubelskiego. Większość osób badanych to kobiety (95,2%) w wieku 45–55 lat (87,6%), pracujące w zawodzie pracownika socjalnego powyżej 25 lat (79,2%).

WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH

W badaniach diagnozowano poglądy pracowników socjalnych na temat funkcjonowania społecznego i obrazu osób starszych oraz konfrontowano je z poglądami w tych samych zakresach na temat innych ludzi. Jak wynika z analiz, przyjaźń ludzi starych jest oceniana pozytywnie przez większość badanych jako: *wieloletnia, trwała, długotrwała, wieczna*.

Innym, możliwym do zbadania, aspektem prowadzonych badań były potrzeby osób starszych. Zdaniem respondentów seniorzy najbardziej potrzebują: *spokoju, wsparcia, drugiego człowieka, opieki, szacunku i zrozumienia*.

Przebywanie w towarzystwie osób starszych nie jest łatwe dla pracowników socjalnych. Potwierdzają to następujące wypowiedzi: *W towarzystwie osób starszych: jestem poważna; muszę wykazywać się dużą cierpliwością; czuję się spięta; nie jestem swobodna*. W opinii badanych seniorzy najczęściej obawiają się: *śmierci, samotności, choroby, braku pieniędzy, losu swoich dzieci, gdy ich zabraknie*. Z kolei ludzie (ogólnie) lękają się najczęściej *utruty pracy, choroby, życia w niedostatku*.

Pracownicy socjalni mieli za zadanie również dokończyć zdanie: *Starzy ludzie wydają się...* Najczęściej powtarzającymi się określeniami były: *spokojni, dobrzy, doświadczeni, samotni, mądrzy życiowo, bezbronni, smutni, bezradni*.

Kolejnym niedokończonym stwierdzeniem było: *Starzy ludzie mają za złe...* Respondenci najczęściej podawali: *niecierpliwość; że tak szybko minęło życie; upływający czas; swoim dzieciom, że zbyt mało poświęcają im czasu, zbyt rzadko odwiedzają; problemy ze służbą zdrowia*.

W systemie rodzinnym dziadkowie odgrywają wiele ważnych ról. Wypełniają funkcję opiekuńczą, wychowawczą, socjalizującą, kulturalną oraz stymulującą rozwój dziecka. Wzajemne relacje między dziadkami i wnukami zależą od wie-

lu czynników, np. od wspólnego czy osobnego zamieszkiwania, kultury rodziny, preferowanych wartości, cech osobistych członków rodziny czy aktywności zawodowej dziadków.

Wśród określeń wskazujących rolę i miejsce dziadków w społeczeństwie podawano następujące: *emeryci, nieobecni, niezbędni, izolowani, zepchnięci na margines życia rodzinnego i społecznego, zgorzkniali*. Z kolei skojarzenia nasuwające się w związku z koniecznością dokończenia zdania: *Gdy myślę o moich dziadkach...* – były tylko pozytywne.

Badane osoby poproszono także o wypowiedzi na temat znaczenia pracy w życiu osób starszych. Pojawiały się m.in. takie odpowiedzi, jak: *Praca dla osób starszych jest: przyjemnością; lekiem na samotność; wybawieniem; rozrywką; źródłem dodatkowego dochodu; uciążliwością*.

Zastosowany test wykorzystano do poznania przekonań pracowników socjalnych na temat stosunku osób starszych do młodzieży. Uzyskane odpowiedzi ukazują raczej negatywny wizerunek ludzi młodych. Świadczą o tym następujące określenia: *Ludzie starzy myślą o młodzieży: zazdroszczą im, bo są młodzi; myślą, że to smarkacze i chuligani; myślą różnie; myślą raczej negatywnie; nic dobrego z nich nie wyrosnie*.

W opinii respondentów życie większości ludzi starych jest: *monotonne; smutne; ciężkie, biedne, nudne; samotne; trudne; uzależnione od osób trzecich*.

Tab. 1. Poglady pracowników socjalnych na temat osób starszych

Zdanie	Sądy na temat ludzi starszych ¹
Większość przyjaźni ludzi starych jest...	<i>wieloletnia; trwała; długotrwała; wieczna</i>
Starzy ludzie potrzebują...	<i>spokoju; wsparcia, drugiego człowieka; opieki; szacunku i zrozumienia</i>
Gdy jestem w towarzystwie osób starszych...	<i>ślucham; dobrze się czuję; jestem poważna; muszę wykazywać się dużą cierpliwością; czuję się spięta; nie jestem swobodna</i>
Ludzie starzy najwięcej obawiają się...	<i>śmierci; samotności; losu swoich dzieci, gdy ich zabraknie; choroby; braku pieniędzy; samotności</i>
Starzy ludzie wydają się...	<i>spokojni, dobrzy; doświadczeni; samotni; mądrzy życiowo; bezbronni; smutni; bezradni</i>
Starzy ludzie mają za złe...	<i>niecierpliwość; że tak szybko minęło życie; upływający czas; swoim dzieciom, że zbyt mało poświęcają im czasu, zbyt rzadko odwiedzają; problemy ze służbą zdrowia</i>
Dziadkowie w naszym społeczeństwie często są...	<i>emerytami; nieobecni; niezbędni; izolowani; zepchnięci na margines życia rodzinnego i społecznego; zgorzkniali</i>

¹ Wypowiedzi badanych zostały przytoczone z zachowaniem oryginalnej pisowni.

ciąg dalszy tab. 1

Dla większości ludzi starych płeć jest...	<i>nieważna; nieważna, niezmienna; bariera; jasno określona</i>
Większość ludzi starych, których znam...	<i>jest schorowana; pogodna; dobra; narzeka; mieszka samotnie</i>
Gdy będę miał(a) 60 lat, to...	<i>będę zmęczona życiem; nie wiem, czy dożyje; będę pracować; będę mieć dużo czasu wolnego</i>
Dla człowieka starego praca jest...	<i>przyjemnością; lekiem na samotność; wybawieniem; rozrywką; źródłem dodatkowego dochodu; uciążliwością</i>
Gdy myślę o moich dziadkach...	<i>oaza spokoju; tęsknię; brakuje mi ich; wracają wspomnienia</i>
Ludzie starzy spodziewają się...	<i>szacunku; wyższej emerytury; wsparcia; choroby; że będą z godnością traktowani przez społeczeństwo</i>
Gdy kobieta jest stara...	<i>chce być potrzebna; jest piękna; jest zmęczona życiem; to musi zajmować się wnukami</i>
U ludzi starych najbardziej lubię...	<i>opanowanie; pogodę ducha; spokój; wspomnienia</i>
Ludzie starzy myślą o młodziu...	<i>Zazdroszczą im bo są młodzi; że to smarkacze i chuligani; różnie; raczej negatywnie; że nic dobrego z nich nie wyrosnie</i>
Dla ludzi starych największą przyjemnością jest...	<i>odpoczynek; radość życia; kontakt z drugim człowiekiem; spędzanie czasu z wnukami</i>
Dla wielu ludzi starych śmierć jest...	<i>przykrą przyszłością; wybawieniem; przerażająca; końcem wszystkiego</i>
Gdy będę stary(a) chciał(a)-bym być podobny(a) do...	<i>babci; mamy</i>
Gdy stara osoba siedzi obok mnie w pociągu lub autobusie...	<i>milczymy; rozmawiamy</i>
Przyjaźń ze starą osobą jest...	<i>cenna; ważna; jest czymś normalnym</i>
Gdy osoba stara idzie przede mną...	<i>zgaduję jej wiek; jej nie poganiam; obserwuję ją; nie patrzę na nią</i>
Gdy myślę, że kiedy będę stary(a)...	<i>będę miała więcej czasu; myślę, że to już niedługo; myślę, że będę sprawna; będę biedna</i>
Życie większości ludzi starych jest...	<i>monotonne; smutne; ciężkie, biedne, nudne, samotne; trudne; uzależnione od osób trzecich</i>

Źródło: opracowanie własne.

Nieco inny obraz wyłania się po dokonaniu analizy wypowiedzi pracowników socjalnych na temat innych ludzi (w ogóle). Zdaniem badanych przyjaźń z innymi ludźmi, w innym wieku można określić jako: *długą, ważną, trwałą,*

zmienną oraz wartościową. Ludzie potrzebują najbardziej: zrozumienia, siebie, miłości i tolerancji dla swojej osoby.

Kolejnym możliwym do diagnozy zakresem jest samopoczucie badanych w kontakcie z drugą osobą. W tym przypadku wypowiedzi były w większości pozytywne: *mówię; staram się dobrze wypaść; czuje się różnie; świetnie się bawię; staram się; nie oceniam czyjegoś zachowania.*

Kolejne ze zdań testu odnosiło się do postrzegania innych ludzi. Należało dokończyć zdanie: *Ludzie wydają się...* Odpowiedzi były następujące: *zabiegani; nie zauważają drugiego człowieka; zaradni; zmęczeni; zajęci swoim życiem; być interesowni; być silni.*

Kolejnym niedokończonym stwierdzeniem było: *Ludzie mają za złe...* Respondenci najczęściej podawali: *opieszalność, że nie mają czasu, ani pieniędzy; tempo życia; że inni ludzie interesują się ich życiem; problemy ze służbą zdrowia.*

Współczesna rodzina jest uwikłana w przemiany społeczno-polityczne, które mają wpływ nie tylko na charakter ludzkich doświadczeń, ale również przekształcając życie osobiste, świadomość społeczną, związki z innymi ludźmi, stosunek do pracy i rodziny. Badanym postawiono zadanie ustosunkowania się do twierdzenia: *Rodzice w naszym społeczeństwie często są...* Wśród najczęściej powtarzanych znalazły się następujące określenia: *zpracowani; samotni; pomocni; wykorzystywani; zajęci pracą zawodową; nadopiekuńczy.*

Ważnym aspektem funkcjonowania każdego człowieka jest praca zawodowa. Aktywność zawodowa pracowników zasługuje na szczególną uwagę chociażby ze względu na ogromną rolę, jaką odgrywa we wszystkich relacjach zachodzących w strukturze społecznej. To głównie dzięki pracy człowiek może się samorealizować, w pracy spędza więcej czasu niż podczas wykonywania jakiegokolwiek innej działalności (Giddens 2004). Okazuje się, że w opinii większości pracowników socjalnych dla człowieka praca jest: *koniecznością; bardzo ważna; normalnością; dobrem; potrzebna.*

Zdaniem badanych stosunek szerszej populacji do młodzieży nie jest pozytywny. Świadczą o tym następujące stwierdzenia: *to smarkacze i chuligani; ludzie starzy myślą o młodzieży negatywnie; jak o pokoleniu, które ich kiedyś zastąpi; że jest źle wychowana; tyle nauki przed nimi.*

Ostatnim poddanym analizie zdaniem było: *Życie większości ludzi jest...* Uzyskano następujące odpowiedzi: *pełne niespodzianek; gonitwą za lepszym życiem; ciężkie; szybkie.*

Tab. 2. Poglądy pracowników socjalnych na temat innych ludzi (ogólne)

Zdanie	Sądy na temat ludzi (ogólne)
Większość przyjaźni ludzi jest...	<i>długa; ważna, trwała; zmienna; wartościowa</i>
Ludzie potrzebują...	<i>zrozumienia; siebie; miłości; tolerancji dla swojej osoby</i>
Gdy jestem w towarzystwie z kimś...	<i>mówię; staram się dobrze wypaść; czuje się różnie; świetnie się bawię; staram się nie oceniać czyjeś zachowania</i>
Ludzie najczęściej obawiają się...	<i>utruty pracy; choroby; kalectwa; życia w niedostatku</i>
Ludzie wydają się...	<i>zabiegani; nie zauważają drugiego człowieka; zaradni; zmęczeni; zajęci swoim życiem; być interesowni; być silni</i>
Ludzie mają za złe...	<i>opieszałość, że nie mają czasu, ani pieniędzy; tempo życia; że inni ludzie interesują się ich życiem; problemy ze służbą zdrowia</i>
Rodzice w naszym społeczeństwie często są...	<i>zapracowani; samotni; pomocni; wykorzystywani; zajęci pracą zawodową; nadopiekuńczy</i>
Dla większości ludzi płeć jest...	<i>ważna; ważna niezmienna; atutem</i>
Większość ludzi, których znam...	<i>leczy się; goni za pieniędzmi; różna, pracuje; żyje swoim życiem</i>
Gdy będę miał 40 lat, to...	<i>jestem jeszcze młoda; już było, minęło; będę pracować; dorosnę</i>
Dla człowieka praca jest...	<i>koniecznością; bardzo ważna; normalnością; dobrem; potrzebna</i>
Gdy myślę o moich rodzicach...	<i>wulkan energii; kocham ich; brakuje mi ich; tęsknię, myślę o nich z szacunkiem</i>
Ludzie spodziewają się...	<i>szacunku; lepszego jutra; niezależności; podwyżki</i>
Gdy kobieta starzeje się...	<i>dba o siebie; to normalna kolej życia; jest piękna; zdobywa doświadczenie</i>
U ludzi najbardziej lubię...	<i>energję, zaradność; że są; uśmiech; humor</i>
Ludzie myślą o młodzieży...	<i>tyle nauki przed nimi; że to smarkacze i chuligani; różnie; negatywnie; jak o pokoleniu, które ich kiedyś zastąpi; że jest źle wychowana</i>
Dla ludzi największą przyjemnością jest...	<i>urlop; posiadanie; radość, zdrowie; godne życie</i>
Dla wielu ludzi śmierć jest...	<i>nie myślą o niej; zaskoczeniem; czymś naturalnym co kiedyś nastąpi; przerażająca; czymś dalekim</i>
Gdy będę stary(a), chciał(a)-bym być podobny(a) do...	<i>taty; mamy, babci</i>
Gdy osoba siedzi obok mnie w pociągu lub autobusie...	<i>czasem rozmawiamy; raczej się nie odzywam; jest mi obojętna</i>
Przyjaźń z osobą jest...	<i>ciekawa; możliwa; jest czymś normalnym</i>

ciąg dalszy tab. 2

Gdy osoba/dziecko idzie przed mną...	<i>uwazam na nie; omijam je; obserwuje je; patrzę na nie</i>
Gdy myślę o swym starzeniu...	<i>nie boje się jej; czuje jakbym się starzała; boję się; to mnie przeraża; nie myślę o tym; zastanawiam się czy zdążę osiągnąć to co bym chciała</i>
Życie większości ludzi jest...	<i>pełne niespodzianek; gonitwą za lepszym życiem; ciężkie; szybkie</i>

Źródło: opracowanie własne.

ZAKOŃCZENIE

Jak zauważają badacze (Czekanowski 2002; Marody, Giza-Poleszczuk 2004), choć zmieniają się warunki, w których żyją obecnie osoby starsze, ich potrzeby pozostają takie same, jak w poprzednich pokoleniach. Pragną doświadczać bliskich więzi emocjonalnych wyrażających się przez zainteresowanie, troskę, zaufanie, bliskość. Potrzebują informacji, zaspokojenia potrzeb materialnych, pomocy, akceptacji (za: Pikula 2015, s. 26).

Jak zauważa A. Popławska (2014, s. 17), za jedno z najważniejszych źródeł wsparcia społecznego dla człowieka starszego należy uznać rodzinę, gdzie możliwe jest zaspokojenie zarówno potrzeb odczuwalnych braków (fizjologicznych, bezpieczeństwa), jak i potrzeb rozwoju (przynależności, uznania i samorealizacji). Bliskie więzi z najbliższą rodziną stanowią ochronę przed poczuciem wyobcowania i wzmacniają odporność człowieka.

Ważną rolę w życiu osób starszych odgrywają również profesjonalści, pracownicy socjalni, będący niejednokrotnie jedynym źródłem wsparcia dla osoby starszej samotnej, zamieszkującej na wsi, chorej (Kanios 2014, 2015). Poglądy i nastawienia wobec seniorów warunkują jakość pracy socjalnej z tym typem klienta pomocy społecznej. Wysoki prestiż zawodu pracownika socjalnego oraz jasne reguły postępowania i pracy z klientem, a także ograniczenie liczby rodzin/osób przypadających na jednego pracownika socjalnego mogłoby mieć bardzo duże przełożenie na efektywność pracy z osobami starszymi (Błędowski i in. 2012, s. 90).

BIBLIOGRAFIA

- Błędowski P., Szatur-Jaworska B., Szweda-Lewandowska Z., Kubicki P. (2012), *Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce*, Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Czekanowski P. (2002), *Rodzina w życiu osób starszych i osoby starsze w rodzinie*, [w:] B. Synak (red.), *Polska starość*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

- Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady 940/2011/UE z dnia 14 września 2011 r. w sprawie Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej, www.spo-leczenstwoobywatelskie.gov.pl/sites/default/files/decyzja_pe_nr_940_2011_ue.pdf (dostęp: 23.03.2016).
- Giddens A. (2004), *Socjologia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Janeczko B. (2013), *Człowiek stary jako „Inny” – źródła, przejawy dyskryminacji i marginalizacji*, [w:] A. Zawada, Ł. Tomczyk (red.), *Seniorzy w środowisku lokalnym*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kanios A. (2014), *Postawy osób starszych wobec własnej starości*, [w:] K. Denek, A. Kamińska, P. Olesiewicz (red.), *Edukacja jutra. Od uniwersytetu do starości. Aspekty edukacji osób dorosłych*, Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza Humanitas.
- Kanios A. (2015), *Postawy studentów pracy socjalnej wobec ludzi starych*, „Praca Socjalna”, 4.
- Kijak R.J., Szarota Z. (2013), *Starość. Między diagnozą a działaniem*, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Kołodziej W. (2006), *Bio-psycho-społeczne funkcjonowanie osób starszych a społeczne stereotypy i uprzedzenia dotyczące starzenia się i starości*, [w:] A. Nowicka (red.), *Wybrane problemy osób starszych*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Kotlarska-Michalska A. (2015), *Nowe wymiary wykluczenia społecznego*, [w:] B. Szluz (red.), *Wielowymiarowość wykluczenia społecznego Diagnoza i profilaktyka*, Spišská Nová Ves: Wydawnictwo Občianske združenie SPEKTRUM-VÝCHOD.
- Krzyszowski J. (2011), *Osoby starsze*, [w:] R. Szarfenberg (red.), *Krajowy raport badawczy Pomoc i integracja społeczna wobec wybranych grup – diagnoza standaryzacji usług i modeli instytucji*, Warszawa, www.wrzos.org.pl/projekt1.18/download/KRB_wersja%20ostateczna.pdf (dostęp: 23.03.2016).
- Leszczyńska-Rejchert A. (2006), *Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Marody M., Giza-Poleszczuk A. (2004), *Przemiany więzi społecznych*, Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Pikuła N.G. (2015), *Poczucie sensu życia osób starszych. Inspiracje do edukacji w starości*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Popławska A. (2014), *Jakość życia osób starszych – wybrane perspektywy*, „Zagadnienia Społeczne”, 2.
- Rembowski J. (1984), *Psychologiczne problemy starzenia się człowieka*, Warszawa–Poznań: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Winiarski M. (1999), *Integracja społeczna*, [w:] D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa: Wydawnictwo „Żak”.
- Wojcieszek A., Majda A., Nawalana A. (2013), *Postawy ludzi uzupełniających wykształcenie średnie wobec osób starszych*, „Problemy Pielęgniarstwa”, 21 (4).
- Worach-Kardas H. (2015), *Starość w cyklu życia. Społeczne i zdrowotne oblicza późnej dorosłości*, Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Wurtele W.K. (2009), *Activities of older adults Survey: tapping into student views of the elderly*, „Educational Gerontology”, 35, DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/03601270902973557>.
- Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020, www.mpips.gov.pl/seniorzyaktywne-starzenie/zalozenia-dlugofalowej-polityki-senioralnej-w-polsce-na-lata-20142020 (dostęp: 23.03.2016).

SUMMARY

Poland's current demographic situation does not differ considerably from the situation in other European Union countries where the phenomenon of population ageing has intensified. Older people constitute a group affected by social exclusion due to poor financial status, poor health or disability as well as the fact that older people are regarded as in Polish society. Important people in the life of the elderly include family members as well as professionals such as social workers. The latter are often the only source of support for an older person who is alone or ill, and lives in a village.

Keywords: older people; social inclusion; social inclusion; social worker; views